

**НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ТРАГНЮК ОЛЕСЯ ЯНІВНА

УДК 341.244

**ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ: ТЕОРІЯ І ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ
МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ ОРГАНІВ**

Спеціальність: 12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Харків – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права і державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти та науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, професор, **Семенов Володимир Сергійович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри міжнародного права і державного права зарубіжних країн.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Висоцький Олександр Федорович**, Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, провідний науковий співробітник;

кандидат юридичних наук, доцент **Мацко Анатолій Степанович**, заступник директора Інституту права, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства МАУП при Президентіві України.

Провідна установа Національний університет внутрішніх справ МВС України, кафедра конституційного і міжнародного права (м.Харків).

Захист відбудеться “24” червня 2003 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

Автореферат розісланий “20” травня 2003 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Спасибо-Фатєєва І.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Серед засобів, які забезпечують ефективну реалізацію міжнародних договорів, важливе місце належить тлумаченню. Як вид правової діяльності тлумачення виступає необхідною передумовою як процесу застосування міжнародних угод, так і міжнародного правотворчого процесу. Воно має місце під час наукового аналізу та систематизації норм міжнародних договорів. Тому визначення теоретичних засад та особливостей тлумачення міжнародних договорів є актуальним напрямком досліджень у науці міжнародного права.

За останні півстоліття особливого значення набуло тлумачення міжнародних договорів міжнародними судовими органами. Даючи юридичну оцінку певним фактам під час розгляду справ по суті, такі суди виконують значний обсяг роботи з усунення недоліків і прогалин, що були допущені при створенні договірних норм.

Міжнародне судове тлумачення відіграє провідну роль в межах європейського континенту, де діють декілька міжнародних судових органів. Найважливішими серед них є Суд Європейських співтовариств (далі – Суд ЄС) та Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Актуальність дисертаційного дослідження обумовлена необхідністю вирішення на науковому рівні чисельних теоретичних і практичних проблем, що постають перед законодавчими і правозастосовчими органами України та інших держав при імплементації європейського права у свої національні системи права. Україна, ратифікувавши Європейську конвенцію з прав людини і основних свобод 1950 р., визнала юрисдикцію ЄСПЛ. А тому, зважаючи на необхідність подальшої гармонізації українського законодавства зі стандартами Ради Європи, особливої важливості набуває поглиблення знань про процес прийняття рішень ЄСПЛ, перш за все їх обґрунтування, яке здійснюється саме шляхом використання різних методів тлумачення. Одним із пріоритетних завдань державної політики України є також поступове створення умов для набуття членства у Європейському Союзі, зокрема, наближення вітчизняного законодавства до стандартів ЄС¹. У Законі України “Про Концепцію загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” від 21.11.2002 р. зазначено, що така адаптація полягає у “поетапному прийнятті та впровадженні нормативно-правових актів, розроблених з урахуванням законодавства Європейського Союзу”, яке складається в тому числі і з “рішень Суду ЄС, в яких дається офіційне тлумачення відповідних правових норм”². Це положення зумовлює необхідність дослідження інтерпретаційної діяльності Суду ЄС.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Тлумачення міжнародних договорів цікавить вчених з того часу, як з’явилася наука міжнародного права. Проблема тлумачення міжнародних

¹ Укази Президента України “Про затвердження стратегії інтеграції України до ЄС” від 11.06.1998 р., “Про Програму інтеграції України до ЄС” від 14.09.2000 р.

² Відомості Верховної Ради України. - 2003. - №3. - Ст.12.

договорів розглядалася ще у роботах Джентілі та Г.Гроція (XVI-XVII ст.). У відомому творі фундатора міжнародного права Г.Гроція “De jure belli ac pacis, libri tres” питанням тлумачення міжнародних договорів присвячена окрема глава книги II. У XVIII ст. Е.Ваттель запропонував зведення правил тлумачення, які виклав у 52 параграфах глави XVII свого твору “Право народів”.

У XIX - на початку XX століття до проблеми тлумачення зверталися як зарубіжні вчені (Р.Філімор, А.Лоуренс, Дж.Мур, Ш.Руссо), так і російські дореволюційні вчені (Стоянов А.Н., Мартенс Ф.Ф.). Правила тлумачення аналізувалися в роботах Л.Опенгейма, Г.Акціолі, Ч.Хайда, МакНейра, А.Фердросса. Суттєвий внесок у дослідження теорії та практики тлумачення міжнародних договорів зробили радянські вчені-міжнародники, зокрема, І.С. Перетерський, В.М. Шуршалов, А.М. Талалаєв, В.І.Євінтов, І.І. Лукашук, О.І. Лукашук, Е.С. Садикова. Серед зарубіжних вчених окремим проблемам тлумачення міжнародних договорів присвячували свої роботи М.Ясін, А.Леонетті, В.Плазе, М.Хільф, В.Ланге, І.Синклер, П.Петер, М.МакДугал, Х.Лассвел, Д.Харасті, С.Сюр, Т.Кек, В.Деган, Д.Міллер.

Питання тлумачення міжнародних договорів європейськими міжнародними судами досліджувалася у роботах не лише зарубіжних вчених (Г.Петцольд, Ф.Метчер, Р.Макдональд, Д.Харріс, М.Дженніс, Д.Гом’єн, Р.Делма-Марті та ін.), а також у роботах російських і вітчизняних вчених (Туманов В.А., Євінтов В.І., Буроменський М.В., Рабінович П.М., Денисов В.Н., Мармазов В.Є., Шевчук С.В. та ін.)

Правотлумачна діяльність Суду ЄС у зарубіжній літературі з міжнародного права висвітлюється надзвичайно широко значною кількістю науковців (Д.Вальбрук, Д.Лейсок, А.Татам, М.Кутчер, Г.Расмуссен та ін.), тоді як лише декілька вітчизняних вчених досліджували цю проблему (Микієвич М.М., Хорольський Р.Б.). Загальнотеоретичну базу дисертаційного дослідження – становлять праці Алексеєва С.С., Нерсесянца В.С., Тодики Ю.М., Фердросса А., Денисова В.Н., Яновського М.В., Тункіна Г.І., Нахліка С.Е., Недбайла П.О., Мережка О.О. та інших.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри міжнародного і державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого в рамках Державної цільової комплексної програми “Проблеми історії, теорії та практики державного права іноземних країн і міжнародного права (Основне. Пріоритетне)” (державна реєстрація № 0186.0.070868).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є встановлення і вивчення теоретичних проблем тлумачення міжнародних договорів як одного із найскладніших видів юридичної діяльності, а також визначення особливостей інтерпретаційної діяльності основних європейських міжнародних судових органів.

Відповідно до означеної мети, в дисертації автор зосередив увагу на виконанні таких завдань:

- дати теоретичне визначення поняття “тлумачення міжнародних договорів”, а також розкрити гносеологічну природу процесу інтерпретації міжнародних угод і його зв'язок із нормотворенням, правозастосуванням та політикою;
- класифікувати суб'єктів інтерпретаційної діяльності;
- визначити особливості міжнародного судового тлумачення, а також характер юридичної обов'язковості актів судового тлумачення;
- визначити і класифікувати принципи тлумачення міжнародних договорів, визначити особливості принципів тлумачення у діяльності ЄСПЛ і Суду ЄС;
- дослідити методи тлумачення міжнародних договорів, що використовуються Судом ЄС та ЄСПЛ;
- дослідити наслідки правотлумачної діяльності європейських міжнародних судових органів та їх вплив на поглиблення європейської інтеграції.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини, що виникають при тлумаченні міжнародних договорів міжнародними судовими органами.

Предметом дослідження є з'ясування і роз'яснення положень міжнародних договорів у діяльності Суду ЄС та ЄСПЛ.

Методи дослідження. Для досягнення наукової об'єктивності результатів дисертантом був використаний весь комплекс методів дослідження, вибір яких був зумовлений науковою та прикладною доцільністю. В основу дисертаційного дослідження покладені наукові методи, що властиві як загальній теорії права, так і теорії міжнародного права.

Філософсько-методологічною основою дослідження є принципи, закони і категорії діалектики. Метод об'єктивності використаний для встановлення вірогідності та повноти інформації, що була застосована у процесі дослідження. Діалектичний метод застосовано для аналізу розвитку механізму міжнародного судового тлумачення. Формально-логічний метод використано для визначення поняття “тлумачення міжнародних договорів” і для подальшого використання цього поняття у більш складних формах мислення – судженнях і умовиводах. Системно-структурний метод, що полягає в залученні категоріального апарату теорії систем, застосовується при характеристиці суб'єктів тлумачення міжнародних договорів і наслідків їх інтерпретаційної діяльності; при дослідженні принципів тлумачення міжнародних договорів та визначенні їх системи. Герменевтичний метод застосовано для з'ясування змісту положень

договорів, що є об'єктом тлумачення міжнародних судових органів, а також змісту рішень цих органів. За допомогою методу порівняльно-правового аналізу досліджувалися принципи і методи тлумачення, характерні для європейських та інших міжнародних судових органів.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає в тому, що вона є самостійною завершеною працею, першим в українській правовій літературі загальнотеоретичним, комплексним дослідженням особливостей правотлумачної діяльності європейських міжнародних судових органів. Наукова новизна також визначається сучасною постановкою проблеми, дослідженням нових тенденцій розвитку методів тлумачення міжнародних договорів міжнародними судами.

Наукова новизна одержаних результатів найбільш виразно проявляється у таких теоретичних положеннях і висновках дисертації, що виносяться на захист:

- 1) по-новому визначено поняття “тлумачення міжнародних договорів”, що враховує значення даного виду правової діяльності не лише у процесі реалізації норм міжнародного права, але і під час їх створення;
- 2) доводиться, що специфіка тлумачення норм міжнародного права зумовлена особливостями об'єкту тлумачення, яким у контексті дисертаційного дослідження є міжнародний договір: тлумачення певного виду міжнародних договорів (наприклад, установчих договорів міжнародних організацій або договорів гуманітарного характеру) пов'язана із наданням інтерпретатором переваги тому чи іншому способу, методу тлумачення;
- 3) запропоновано класифікацію суб'єктів (учасників) інтерпретаційної діяльності в залежності від їх правового статусу, наслідків тлумачення, юридичної сили актів тлумачення;
- 4) обгрунтовано зростання ролі міжнародних судових органів, особливо регіональних у справі тлумачення міжнародних договорів установчого характеру і гуманітарного характеру;
- 5) вперше в українській міжнародно-правовій літературі обгрунтовується значення тлумачної діяльності Суду ЄС як фактору, що сприяє поглибленню європейської інтеграції, а також зворотній процес – вплив інтеграційних процесів на тлумачення міжнародних договорів Судом ЄС;
- 6) подальшого розвитку отримало дослідження інтерпретаційної діяльності ЄСПЛ як засобу досягнення основних цілей Європейської Конвенції з захисту прав людини і основних свобод 1950 р.;
- 7) вперше досліджено вплив інтерпретаційної діяльності зазначених європейських міжнародних судових органів на формування європейського правового простору;
- 8) запропоновано нову специфічну категорію принципів тлумачення міжнародних договорів, які використовуються міжнародними судовими органами (серед яких принципи субсидіарності, пропорційності, судового прецеденту);

9) ретельно досліджено комплекс методів тлумачення, яким надається перевага в Суді ЄС та ЄСПЛ: телеологічне, систематичне, автономне тлумачення.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання її результатів, за такими напрямками: науково-дослідницький – для поглиблення наукових знань про особливості процесу тлумачення міжнародних договорів міжнародними судовими органами, створення необхідної теоретичної бази для їх подальшого удосконалення; науково-освітній – для сприяння удосконалення навчального процесу при викладанні курсів з міжнародного публічного права, права міжнародних договорів, міжнародних судових органів, права ЄС, міжнародного права з прав людини; зовнішньополітичний – для використання у процесі тлумачення міжнародних договорів органами міжнародних зносин, а також при формуванні зовнішньополітичного курсу України щодо співробітництва з Радою Європи та Європейським Союзом у процесі подальшої європейської інтеграції України.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації розглядалися та обговорювалися на кафедрі міжнародного права та державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, доповідалися на науково-практичних конференціях: “Конституція — основа державно-правового будівництва і соціального розвитку України” (наукова конференція молодих вчених, м. Харків, 30 червня 2001 року; тези опубліковані), “Проблеми розвитку юридичної науки у новому столітті” (наукова конференція молодих вчених, м. Харків, 25–26 грудня 2002 року; тези знаходяться у друку).

Теоретичні аспекти роботи використовувалися автором у навчальному процесі під час проведення занять з міжнародного публічного права, зокрема за темами “Право міжнародних договорів”, “Право Європейського Союзу”, “Захист прав людини в міжнародному праві”.

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації знайшли відображення в трьох статтях у наукових фахових виданнях з юридичних наук, затверджених Вищою атестаційною комісією, а також у тезах наукового повідомлення на науковій конференції.

Структура дисертації обумовлена предметом, метою і задачами дослідження. Вона складається з вступу, трьох розділів (6 підрозділів), висновків та списку використаних джерел, який нараховує 295 позицій і займає 25 сторінок. Загальний обсяг дисертації - 180 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація присвячена вивченню сутності та змісту поняття “тлумачення міжнародних договорів”, особливостей процесу тлумачення у міжнародному публічному праві, у діяльності Суду ЄС та Європейського суду з прав людини.

У *вступі* обґрунтовується актуальність та новизна обраної теми дослідження, визначається головна мета та завдання роботи, її структура, характеризується методологія дослідження, теоретична база, науково-практичне значення, формулюються основні положення, які виносяться на захист, підкреслюється теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

Перший розділ “Теоретичні засади тлумачення міжнародних договорів” складається із двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. “Поняття тлумачення міжнародних договорів”* досліджується юридична природа тлумачення міжнародних договорів як особливого допоміжного виду правової діяльності, який займає важливе місце у процесі функціонування міжнародного права.

Специфіка тлумачення міжнародно-правових норм у порівнянні із нормами національного права визначається передусім особливостями такої складної макросистеми, яка ґрунтується на принципі суверенної рівності держав як сучасне міжнародне право, якому також властиві особлива процедура створення і укладення міжнародних договорів, особлива система врегулювання міждержавних спорів, в тому числі і щодо тлумачення міжнародних договорів та ін.

Тлумачення міжнародних договорів традиційно пов’язують лише з проблемою реалізації останніх. Не зважаючи на це, у процесі укладання міжнародних договорів особливого значення набувають елементи тлумачення, які виявляються у з’ясуванні позицій майбутніх сторін під час досягнення ними взаємної згоди щодо положень договору.

Однак найбільше значення тлумачення має саме під час застосування міжнародних договорів; воно виступає умовою і передумовою їх ефективною реалізації. У процесі здійснення міжнародних договорів тлумачення виконує низку додаткових функцій: сприяє усуненню недоліків і неточностей, які допущені у процесі створення договірних норм, дає можливість встановити прогалини у міжнародному договорі, а також в деяких випадках заповнити їх.

З точки зору теорії права тлумачення та застосування правових норм розглядаються як різні види правової діяльності. Але на практиці чіткої межі між ними не існує, оскільки міжнародні судові органи виконують обидві функції одночасно.

Тлумачення відіграє особливу роль і під час систематизації юридичних норм, яка в міжнародному праві набуває вигляду кодифікації, а також впливає на прогресивний розвиток міжнародного права.

Тлумачення опосередковує здійснення контролю за виконанням міжнародних договорів: встановлення факту порушення виявляє розуміння того, які дії не відповідають нормам міжнародних договорів. Тим самим інтерпретується її зміст.

Тлумачення міжнародних договорів також має політичне значення, оскільки поряд з об'єктивними елементами воно містить суб'єктивні. Можна дійти висновку, що політичні преференції суб'єкта тлумачення здійснюють вплив на процес інтерпретації та його наслідки.

З урахуванням зазначеного можна запропонувати таке визначення тлумачення міжнародних договорів: це певний вид правової діяльності, який має як допоміжне, так і самостійне значення та полягає у з'ясуванні та роз'ясненні дійсного змісту норм міжнародних договорів певними суб'єктами, не лише на етапі застосування, але і під час створення угоди, з метою найбільш ефективної реалізації нормативних приписів міжнародного договору з урахуванням політико-правових та інших наслідків, які, виходячи із змісту норми, мають місце або матимуть за конкретних обставин.

У *підрозділі 1.2. “Суб'єкти (учасники) тлумачення міжнародних договорів”* визначається особливість процесу тлумачення міжнародних договорів відповідно до його суб'єктивного складу. Доводиться зростання ролі судового тлумачення, особливо у межах міжнародних регіональних організацій.

Критеріями класифікації суб'єктів інтерпретаційної діяльності виступають їх правовий статус, наслідки тлумачення та юридична сила актів тлумачення. Згідно з зазначеними критеріями можна виокремити суб'єктів, котрі: а) дають офіційне тлумачення (насамперед це суб'єкти міжнародного права); б) здійснюють неофіційне тлумачення.

Ступінь обов'язковості тлумачення залежить від наявності згоди сторін на саме таке розуміння положень угоди. Найвищу юридичну силу має автентичне тлумачення, якого сторони досягли за взаємною згодою. Результати такої згоди можуть мати різне оформлення: включення у договір спеціальних статей щодо тлумачення; укладення окремого договору або протоколу щодо тлумачення міжнародного договору; нотне листування тощо.

Серед державних органів, що тлумачать міжнародні договори, особливе місце посідають національні суди. Рішення національних судів, так само як і акти інших органів держави, в яких дається тлумачення міжнародних договорів, є обов'язковими для інших учасників договору лише у випадку надання ними на це згоди. Тобто, таке тлумачення зобов'язує лише державу, яка його надала. Проте, таке одностороннє тлумачення може характеризуватися як переконливе і відображати позицію держави щодо розуміння нею положень міжнародного договору.

Міжнародні організації та міжнародні органи тлумачать міжнародні договори, зокрема установчого характеру, при здійсненні своїх повноважень. Органи організацій тлумачать, як правило, ту частину договору, що належить до сфери їх компетенції (особливо яскраво це виявляється у діяльності органів ООН). І хоча рішення (резолуції) таких органів, в яких міститься

тлумачення міжнародних договорів, мають рекомендаційний характер, вони можуть розглядатися як офіційне тлумачення. У випадку згоди з таким тлумаченням більшості учасників договору, воно набуває для них юридично обов'язкового характеру.

Інтерпретаційна діяльність міжнародних організацій і органів, забезпечуючи актуалізацію норм міжнародного права, може вносити певні модифікації у механізм міжнародно-правового регулювання наближаючи результати тлумачення до правотворчості.

Особливу роль у тлумаченні міжнародних договорів відіграють міжнародні судові органи, що діють у межах одного регіону (такі, наприклад, як Суд ЄС та ЄСПЛ). Це пов'язано з тим, що регіональне співробітництво призводить до більш розвинутого нормативно-правового регулювання, позитивним результатом якого є виникнення значно меншої кількості проблем під час тлумачення змісту регіональних норм. У рамках Європейських співтовариств, згідно з їх установчими договорами, Суду ЄС надається ексклюзивна компетенція по тлумаченню норм зазначених договорів. Відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) для забезпечення функціонування її контрольного механізму діє Європейський Суд з прав людини, що розглядає усі справи про тлумачення і застосування Конвенції, які порушуються певним колом заявників.

Ефективність діяльності цих судів пояснюється низкою чинників: країни Європи, що входять до складу згаданих регіональних організацій мають високу ступінь спільності інтересів; усі або переважна більшість цих країн є усталеними ліберальними демократіями; об'єднання країн у міжнародні організації відбувається у спеціалізованих галузях (економіка, захист прав людини).

У свою чергу тлумачення міжнародних договорів, яке здійснюють ці суди, забезпечує уніфіковане застосування угод усіма учасниками, суттєво впливає на формування єдиних європейських стандартів. Тобто виступає правовим чинником, який забезпечує європейську інтеграцію і формування європейського правового простору.

Розділ другий “Завдання та принципи тлумачення міжнародних договорів” складається із двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. “Завдання тлумачення міжнародних договорів” досліджено вплив, що здійснює встановлення мети, завдання тлумачення на вибір засобів, способів і методів його здійснення.

Кінцевою метою тлумачення міжнародних договорів є забезпечення їх правильного виконання і запобігання їх порушення. Чітке визначення завдань, мети тлумачення впливає на вибір інтерпретатором засобів та способів тлумачення. В залежності від завдання, яке ставить перед собою інтерпретатор і, засобів тлумачення, які він використовує у міжнародно-правовій літературі традиційно виділяють такі школи (підходи) тлумачення: суб'єктивістів, об'єктивістів (текстуалістів), функціоналістів (телеологів). Такий підхід в певній мірі відображає вплив

зазначених шкіл на тлумачення міжнародних договорів у різний період розвитку міжнародних відносин. У минулому, коли міжнародне життя було менш динамічним, перевага надавалася школі намірів, пізніше посилювався вплив текстуалістів. Сучасне міжнародне право, що характеризується певним динамізмом розвитку, відзначається посиленням ролі телеологічного і навіть еволюційного підходів до тлумачення (які є характерними для діяльності Суду ЄС та ЄСПЛ). Щоправда, на практиці органи, які застосовують міжнародні договори, поєднують різні підходи тлумачення з метою забезпечення ефективної реалізації угод.

У теорії міжнародного права, спірним вважається поділ міжнародних договорів на договори-контракти та договори-закони через відсутність правового регулювання кожної з цих категорій договорів та відсутність чіткої різниці між ними (договір може мати змішаний характер). Однак для тлумачення такий поділ має певне значення з огляду на вибір підходів, способів та засобів тлумачення: для договорів-контрактів – характерним є використання суб'єктивістського підходу, а для договорів-законів більш прийнято застосовувати текстуальний підхід, особливо, якщо договір містить принципові положення. Спостерігається також активне повернення до врахування зазначеної відмінності при тлумаченні договорів гуманітарного характеру (приміром таких як Європейська Конвенція з прав людини 1950 р.) та установчих договорів міжнародних організацій (таких як установчі договори ЄС). Такі договори, як правило розраховані на тривалий термін дії, а зобов'язання, які приймаються державами, мають як правило, об'єктивний характер. Тому для їх тлумачення широко застосовується телеологічний та дедуктивний (еволюційний) підходи, які дають можливість пристосувати положення договорів до умов, що змінюються, а також сприяють досягненню цілей договорів.

У підрозділі 2.2. “Принципи тлумачення міжнародних договорів” досліджено комплекс принципів, які використовуються різними суб'єктами інтерпретаційної діяльності.

Серед загальновизнаних принципів тлумачення, які закріплені або у Віденській Конвенції з права міжнародних договорів 1969 р., або ґрунтуються на загальновизнаних принципах права, або відображають особливості тлумачення договорів у зв'язку з багатомовністю їх автентичних текстів, можна виділити принципи, що розвиваються у практиці сучасних міжнародних судових органів. Існування таких принципів пов'язано з особливостями зазначених органів, до повноважень яких віднесене тлумачення як міжнародних угод установчого характеру, так і угод, для контролю за дотриманням яких ці судові органи створені. Тобто це специфічні принципи тлумачення, які є характерними для діяльності, наприклад, Суду ЄС і Європейського Суду з прав людини. Ці принципи можуть також ґрунтуватися на принципах, які діють у полі правового простору, який створений або організацією, в рамках якої міжнародний суд діє (Європейські співтовариства), або установчим договором відповідно до якого такий суд утворений (Європейська Конвенція з захисту прав людини і основних свобод 1950 р.). Наприклад, принципи субсидіарності, пропорційності, судового прецеденту тощо.

Особливу роль у діяльності Суду ЄС та ЄСПЛ відіграє принцип судового прецеденту, що використовується для обґрунтування рішень, які виносять вказані суди. Прецеденти європейських міжнародних судів відрізняються від рішень судів у системі загального права. Це прецеденти *sui generis*, на які європейські міжнародні суди як правило посилаються, але у випадку необхідності, можуть відступати від них.

Використання принципу прецеденту при тлумаченні Конвенції свідчить про те, що її застосування відбувається у світлі і на підставі рішень ЄСПК. Хоча, як правило, не самі рішення як такі є обов'язковими для усього загалу сторін, а власне Конвенція у тому вигляді, як її тлумачить Суд. А тому тлумачення, яке здійснює ЄСПЛ, розцінюється як таке, що наближається до автентичного.

Принцип прецеденту, який використовує Суд ЄС для тлумачення міжнародних договорів забезпечує не лише однакове розуміння останніх, але і формування структурованої судової системи, до якої входять Суд ЄС, Суд Першої інстанції та спеціалізовані судові колегії, а також створює своєрідний механізм співробітництва судів ЄС з національними судами держав-членів ЄС у галузі застосування права ЄС. Використання прецедентів Суду ЄС національними судами під час тлумачення установчих договорів Співтовариств привело до виникнення доктрини *acte clair* ("зрозумілого акту"), відповідно до якої національні суди мають право самостійно вирішувати питання про передачу спору в преюдиціальному порядку до Суду ЄС або Суду Першої інстанції, якщо існує рішення Суду ЄС з аналогічного або навіть схожого питання.

Принципи пропорційності і субсидіарності визначають функціонування системи захисту прав людини, створеної за Конвенцією та права Європейських співтовариств. Проте ці принципи впливають і на тлумачення міжнародних договорів Судом ЄС та ЄСПЛ.

Принцип пропорційності у праві ЄС спрямований на досягнення збалансованості між цілями і діями Співтовариств. Суд ЄС, формулюючи рішення у конкретній справі, де стикаються інтереси держави-члена ЄС і Співтовариств, оцінює чи відповідають загальним цілям ЄС заходи, що вжиті Співтовариством (особливо обмеження). Цей принцип дає можливість Суду визначати, які галузі права ЄС не входять до виключної компетенції Співтовариств. Суд ЄС, беручи до уваги, що Співтовариство несе повну відповідальність за досягнення своїх цілей, може інколи шляхом тлумачення розширювати компетенцію ЄС. При цьому Суд ЄС виходить з того, що у Співтовариства є передбачувані (домислювані) повноваження, які дозволяють йому ефективно реалізувати цілі установчих договорів.

Принцип субсидіарності як принцип тлумачення у діяльності ЄСПЛ означає, що Суд не може обмежено тлумачити будь-які права людини, які визнаються законами будь-якої з сторін Конвенції. Крім того, ЄСПЛ не повинен оцінювати правильність застосування норм внутрішнього права держав-учасниць при вирішенні конкретної справи і виконувати функції "апеляційної інстанції".

Принцип пропорційності за Конвенцією забезпечує справедливий баланс між інтересами особи та інтересами держави. У відповідності до цього принципу дозвіл обмежувати права, гарантовані Конвенцією, повинен розглядатися обмежувально. Згідно з принципом пропорційності, обмеження прав, передбачених у Конвенції, повинно поєднуватися із такими поняттями як “передбачені законом” та “необхідні у демократичному суспільстві”.

Принципи пропорційності та субсидіарності під час здійснення тлумачення міжнародних договорів у Суді ЄС та ЄСПЛ також поєднуються з принципами “меж розсуду” та “передбачуваних (домислюваних) повноважень”.

Розділ 3. “Методи тлумачення міжнародних договорів Судом ЄС та Європейським судом з прав людини” складається з двох підрозділів, в яких розглянуто, яким чином зазначені судові органи у своїй діяльності поєднують різні методи тлумачення.

У **підрозділі 3.1. “Методи тлумачення, які застосовує Суд ЄС”**, досліджено, яким чином правова природа Європейських співтовариств та їх установчих Договорів, що мають “конституційний характер”, впливає на вибір Судом ЄС методів тлумачення зазначених договорів. Також визначено, яким методам Суд ЄС надає перевагу. Суд ЄС використовує майже усі методи тлумачення відомі теорії і практиці застосування міжнародних договорів (буквальний, історичний, систематичний, телеологічний). Якщо історичний метод тлумачення має, як правило, обмежене значення, а буквальний використовується для визначення особливостей механізму розгляду спорів у межах Співтовариств (Суд ЄС має ексклюзивну компетенцію щодо тлумачення права Європейських Співтовариств), то систематичному і телеологічному методам надається очевидна перевага. Використання цільового тлумачення дало можливість Суду ЄС не лише суттєвим чином розширити межі власної компетенції, але і виробити певні доктрини (принципи) права ЄС – верховенства права ЄС та прямої дії права ЄС у національних системах права держав-членів ЄС. Нині ці принципи є основними юридичними засадами європейської інтеграції. Телеологічне тлумачення також забезпечує однакове розуміння усіма державами-членами ЄС права Європейських співтовариств.

Застосування зазначених методів тлумачення Судом ЄС відбувається під впливом політики Європейського Союзу, метою якої є сприяння європейській інтеграції і формування Європейського правового простору.

У **підрозділі 3.2 “Методи тлумачення, які застосовує Європейський Суд з прав людини”** аналізуються особливості тлумачення Європейським Судом з прав людини Європейської конвенції з захисту прав людини і основних свобод 1950 р.

Вибір методів тлумачення, які застосовує ЄСПЛ зумовлений особливостями Конвенції як міжнародного договору правоустановчого характеру, а також особливим місцем Європейського Суду з прав людини у контрольному механізмі, створеному за Конвенцією. Діяльність ЄСПЛ і його юрисдикційні повноваження по розгляду справ щодо тлумачення і застосування Конвенції та

протоколів до неї, свідчить про те, що норми Конвенції застосовуються у тому вигляді, в якому їх інтерпретував ЄСПЛ. Для досягнення основної мети Конвенції Європейський Суд з прав людини використовує різні методи тлумачення: буквальний, історичний, телеологічний, як його прояв еволюційний метод, та метод автономного тлумачення. Найбільш вживаними є телеологічний метод та метод автономного тлумачення. Використання телеологічного та еволюційного тлумачення дає можливість ЄСПЛ не лише пристосувати положення Конвенції до умов, що змінюються, але і певним чином заповнювати прогалини, які існують у ній. Це свідчить про певну правотворчу роль ЄСПЛ. Проте використання телеологічного методу, може мати і негативні наслідки. Суд самостійно може розширювати зміст положень договору, змінювати первісний зміст норм, накладати на держави додаткові зобов'язання, що не завжди може відповідати початковим намірам учасників Конвенції. Для запобігання цьому Суд повинен виявляти певне самообмеження для недопущення таких ситуацій. Як правило, ЄСПЛ, використовуючи телеологічне тлумачення, може розширено інтерпретувати обсяг прав і свобод, гарантованих Конвенцією, і звужувально інтерпретувати права держав.

Метод автономного тлумачення допомагає Суду формувати своє власне бачення змісту норм Конвенції, що не завжди співпадає із точкою зору окремих держав. Наслідком автономного тлумачення є вироблення Судом великої кількості правових позицій, які певним чином наповнюють досить абстрактні формулювання Конвенції конкретним змістом. Метою автономного тлумачення є досягнення уніфікованого застосування положень Конвенції усіма її учасниками.

ВИСНОВКИ

Висновки, яких дійшов дисертант у результаті дослідження, підсумовані наприкінці кожного підрозділу та розділу роботи. Серед висновків, що зроблені в дисертації, найважливішими є такі:

1. Особливості процесу тлумачення норм міжнародного права визначаються особливостями об'єкту з'ясування і роз'яснення, яким у контексті дисертаційного дослідження є міжнародний договір. Тлумачення міжнародних договорів займає певне місце у функціонуванні міжнародного права і виконує допоміжну роль. Воно має особливе значення у процесі реалізації міжнародних договорів та у процесі правотворчості, при систематизації (кодифікації) міжнародного права, впливає на його прогресивний розвиток. Тлумачення є процесом політичним, оскільки часто здійснюється під впливом політичних поглядів суб'єктів інтерпретації.

2. Суб'єкти (учасники) тлумачення міжнародних договорів можуть бути класифіковані в залежності від їх правового статусу і наслідків тлумачення на дві категорії: таких, що здійснюють

офіційне тлумачення та таких, що здійснюють неофіційне тлумачення. Обов'язковість результатів тлумачення залежить від згоди сторін по договору.

3. Інтерпретаційна діяльність міжнародних органів вносить певні модифікації у механізм міжнародно-правового регулювання і часто наближається до правотворчості.

За останні десятиріччя великого значення набуло тлумачення, що надається міжнародними судовими органами, особливо у межах регіональних організацій. Ефективність такого тлумачення залежить від: а) інтеграційних процесів, які характерні для співробітництва держав Європи, більшість з яких є усталеними ліберальними демократіями, і б) надання судам широкої, ексклюзивної компетенції по тлумаченню певних міжнародних угод. Таке тлумачення суттєво впливає на уніфіковане застосування положень міжнародних договорів сторонами, що у свою чергу є дієвим правовим фактором поглиблення європейської інтеграції та формування європейського правового простору.

4. Визначення завдань тлумачення впливає на вибір способів і засобів інтерпретації. Поділ підходів до тлумачення на суб'єктивістський, об'єктивістський, телеологічний певною мірою відображає значення зазначених напрямків (шкіл) тлумачення у різний період розвитку міжнародних відносин. Динамізм міжнародного права висуває на передній план телеологічний (і як його різновид еволюційний) підхід до тлумачення міжнародних угод. Як правило на практиці всі підходи до тлумачення міжнародних договорів комбінуються.

5. Поділ міжнародних договорів на договори-правоустановчі (договори-закони) та договори-контракти хоч і позбавлений правового підґрунтя, все таки має певне значення для тлумачення міжнародних угод. При тлумаченні договорів-законів (до яких відносяться і договори гуманітарного характеру, наприклад, Європейська Конвенція з прав людини, а також установчі договори міжнародних організацій, які ще характеризуються як "конститутивні", наприклад, установчі договори ЄС), важливим є встановлення об'єкту і мети договору. Для їх тлумачення характерним є використання переважно телеологічного і еволюційного методів тлумачення.

6. Серед загально визнаних принципів тлумачення, що використовуються під час тлумачення міжнародних договорів (добросовісність, принцип спеціального закону та ін.) можна виділити особливу специфічну категорію принципів, які застосовуються міжнародними судовими органами у межах певного регіону.

Особливу роль відіграють принципи, які характеризують або загалом право (ЄС) або особливу систему захисту прав людини (створену за Європейською Конвенцією з прав людини 1950 р.): принцип субсидіарності, пропорційності, принцип судового прецеденту, принцип "меж розсуду" та ін.

7. Використання принципу прецеденту під час тлумачення положень Європейської Конвенції 1950 р. свідчить про те, що застосування цієї Конвенції відбувається у світлі і на підставі рішень ЄСПЛ. Хоча, як правило, не самі рішення як такі є обов'язковими для всього загалу сторін, а

власне Конвенція у тому вигляді, як її тлумачить ЄСПЛ. А тому тлумачення, яке здійснює ЄСПЛ розцінюється як таке, що наближається до автентичного.

8. Принцип прецеденту, який використовує Суд ЄС для тлумачення міжнародних договорів забезпечує не лише однакове розуміння останніх, але і формування структурованої судової системи, в яку входять Суд ЄС, Суд Першої інстанції та спеціалізовані судові колегії, а також створює своєрідний механізм співробітництва національних судів держав-членів ЄС і Судів ЄС у галузі застосування європейського права. Використання рішень Суду ЄС національними судами під час тлумачення установчих договорів Співтовариств, дало можливість зазначеним органам сформулювати доктрину *acte clair*, відповідно до якої національний суд держави-члена ЄС самостійно вирішує питання про передачу спору у преюдиціальному порядку до Суду ЄС або Суду Першої інстанції, якщо вже існує рішення Суду ЄС з аналогічного або навіть схожого питання.

9. Вибір методів тлумачення, які застосовують Суд ЄС та ЄСПЛ зумовлений передусім характером міжнародних договорів, спір щодо застосування або тлумачення яких є предметом судового розгляду. Ці договори характеризуються як конститутивні і такі, що розраховані на тривалий термін існування. Тому як Суд ЄС, так і ЄСПЛ, більш схильні використовувати систематичне, телеологічне (навіть еволюційне) тлумачення, що дає можливість ефективно забезпечувати реалізацію цілей певних міжнародних договорів (установчих договорів Співтовариств – у Суді ЄС; Європейської Конвенції з захисту прав людини і основних свобод 1950 р. – у ЄСПЛ).

10. Використання специфічних методів тлумачення (наприклад, автономного тлумачення Конвенції у ЄСПЛ), або використання Судом ЄС власної політики під час тлумачення установчих договорів Європейських співтовариств сприяє однаковому розумінню положень зазначених міжнародних договорів усіма їх учасниками, впливає на формування європейського правового простору і поглиблення інтеграційних процесів у Європі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Трагнюк О.Я. Принцип субсидіарності за Європейською Конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 р. // Право України. - 2003, № 1.- С. 25 – 26.
2. Трагнюк О.Я. Тлумачення норм міжнародних договорів національними судами // Право України.- 2003, № 3.- С. 91-95.
3. Трагнюк О.Я. Способи тлумачення Судом ЄС установчих договорів ЄС // Підприємництво, господарство і право. –2003, № 3. - С.58-59.
4. Трагнюк О.Я. Про можливість застосування в судах України норм міжнародних угод із прав людини // Конституція – основа державно-правового будівництва і соціального розвитку

України: Тези доп. та наук. повідомлень учасників наук. конф. молодих учених (м. Харків, 30 червня 2001 р.) / За ред. М.І. Панова.- Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001.- С.150-151.

АНОТАЦІЇ

Трагнюк Олеся Янівна. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. - Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2003.

Дисертацію присвячено дослідженню теоретичних засад тлумачення міжнародних договорів та особливостей процесу тлумачення у діяльності Європейського Суду з прав людини та Суду ЄС. Запропоновано класифікацію принципів тлумачення, серед яких виділено специфічні принципи, які використовують у своїй діяльності європейські міжнародні судові органи. Визначено вплив інтерпретаційної діяльності зазначених органів на поглиблення інтеграції у межах Європи та формування європейського правового простору.

Проаналізовано основні методи тлумачення, характерних для діяльності Суду ЄС та Європейського Суду з прав людини.

Ключові слова: тлумачення міжнародних договорів; принципи, методи тлумачення міжнародних договорів; Суд ЄС; Європейський Суд з прав людини; телеологічне тлумачення.

Трагнюк О.Я. Толкование международных договоров: теория и опыт европейских международных судебных органов. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. - Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. Харьков, 2003.

Диссертация посвящена исследованию теоретических и практических аспектов проблемы толкования международных договоров и особенностей осуществления этого процесса в деятельности международных судебных органов в рамках европейского региона (Суда ЕС и Европейского Суда по правам человека). Определены факторы, влияющие на эффективное осуществление указанными судами правотолковательной функции, а также проанализированы методы толкования, преимущественно применяющиеся Судом ЕС и Европейским Судом по права человека.

Особенности процесса толкования норм международного права определяются особенностью объекта уяснения и разъяснения, которым в контексте диссертационного

исследования является международный договор. Толкование международных договоров занимает одно из важнейших мест в процессе функционирования международного права и исполняет вспомогательную роль. Ему принадлежит особое значение в процессе реализации международных соглашений, в правотворчестве, систематизации (кодификации) международного права, его прогрессивном развитии.

Субъекты толкования могут быть классифицированы, в зависимости от их правового статуса и последствий толкования, на осуществляющих официальное толкование и осуществляющих неофициальное толкование международных договоров. Обязательность результатов толкования зависит от согласия сторон договора.

В последнее время возросло значение международного толкования. Интерпретационная деятельность международных организаций вносить определенные модификации в механизм международно-правового регулирования и часто приближается к правотворчеству. Значительную роль сегодня играет судебное толкование, особенно в рамках европейских региональных организаций. Эффективность такого толкования зависит от: а) интеграционных процессов, характерных для сотрудничества государств Европы, большинство из которых является установившимися либеральными демократиями, и б) предоставления судам широкой и эксклюзивной компетенции по толкованию определенных международных соглашений. Такое толкование существенно влияет на унифицированное применение положений международных договоров их сторонами, что является действенным правовым фактором углубления интеграции и формирования европейского правового пространства.

Принципы толкования, используемые Судом ЕС и Европейским Судом по правам человека, могут быть выделены в особую категорию. Среди этих принципов особое место занимают принципы субсидиарности, пропорциональности, судебного прецедента, принцип “пределов усмотрения” и др.

Выбор методов толкования, используемых Судом ЕС и Европейским Судом по правам человека, обусловлен характером договоров, споры относительно которых являются предметом судебного рассмотрения. Эти договоры характеризуются как конститутивные и рассчитанные на длительный срок применения. Поэтому Суд ЕС и Европейский Суд по правам человека более склонны применять систематическое, телеологическое (и даже эволюционное) толкование, что дает возможность эффективно обеспечить реализацию целей определенных международных договоров (учредительных договоров Европейских сообществ – в Суде ЕС; Европейской Конвенции по защите прав человека и основных свобод 1950 г. - в Европейском Суде по правам человека).

Ключевые слова: толкование международных договоров; принципы, методы толкования международных договоров; Суд ЕС; Европейский Суд по правам человека; телеологическое толкование.

Tragnyuk Olesya Yanivna. Interpretation of International Treaties: Theory and Practice of the European International Courts. - Manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of Candidate of Law, Speciality 12.00.11 – International Law. – Yaroslav the Wise National Law Academy of Ukraine, Kharkiv, 2003.

The thesis is devoted to the research of theoretical principles of international treaties interpretation, to the peculiarities of the interpretation process in the practice of the European Court of Justice and the European Court of Human Rights.

The interpretation principles classification is proposed. The special principles being used by the European international courts are analyzed. The influence of the interpretation activity of these Courts on the deepening of the European integration and on the formation of the European legal area is researched.

The main interpretation methods used by the European Court of Justice and the International Court of Human Rights are analyzed.

Key words: international treaties interpretation, principles and methods of interpretation of international treaties, European Court of Justice, European Court of Human Rights, teleological interpretation.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук
Ріяка В.О.

Підписано до друку 14.05.2003 р. Формат 60x90¹/₁₆.
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1683.

Друкарня
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.